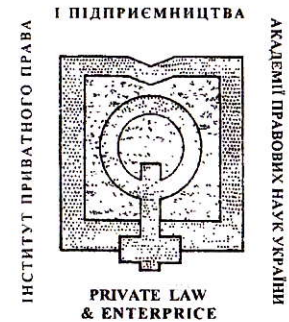

Академія правових наук України
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
Юридичний інститут Прикарпатського університету ім. В.С.

КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ: становлення та розвиток

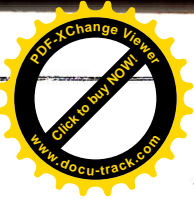
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

За матеріалами міжрегіональної науково-практичної
конференції

м. Івано-Франківськ, 26-27 вересня 2003 року

Київ • 2004

Укр. 342 7) (082)
 БК 67.9 КР) 400я43

Редакційна колегія:

- член-кор. АПрН України, к.ю.н. О.Д. Крупчан (голова),
- к.ю.н. В.Д. Басай,
- академік АПрН України, д.ю.н. В.В. Луць,
- академік АПрН України, д.ю.н. М.В. Костицький,
- к.ю.н. М.К. Гаялятич (заст. голови),
- к.ю.н. В.М. Махінчук,
- академік АПрН України, д.ю.н. Н.С. Кузнцова,
- академік АПрН України, д.ю.н. О.А. Підпригора,
- академік АПрН України, д.ю.н. М.Й. Штефан,
- член-кор. АПрН України, д.ю.н. А.С. Довгерт,
- член-кор. АПрН України, к.ю.н. В.В. Комаров,
- член-кор. АПрН України, д.ю.н. Н.М. Мироненко,
- член-кор. АПрН України, д.ю.н. П.М. Рабинович,
- член-кор. АПрН України, к.ю.н. М.М. Сібільов,
- д.ю.н. І.В. Спасибо-Фатєєва,
- д.ю.н. Є.О. Харитонов,
- академік Академії наук вищої школи України, д.ю.н. О. В. Дзера,
- д.ю.н. В. С. Щербина

Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток. Зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-прак. конф., м. Івано-Франківськ, 26-27 вересня 2003 р.) /Редкол.: О.Д. Крупчан (голова), В.Д. Басай, В.В. Луць та ін. – К.: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. – 428 с.

З огляду на вступ у дію нових Цивільного та Господарського кодексів України подаються матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 26-27 вересня 2003 р.), в яких розкриваються загальнотеоретичні та практичні проблеми у галузі корпоративного права, зокрема його приватно-правові та публічні правоскладові, їх вплив на правове регулювання діяльності господарюючих суб'єктів і на реформування економіки Української держави в цілому.

Збірник розрахований на фахівців органів державного управління, науковців, викладачів, студентів вузів та підприємців.

Друкуються за рішенням Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПрН України (протокол №2 від 18 лютого 2004 р.)

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО 10

Розділ I

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Крупчан О.Д. Публічні і приватні засади у сфері корпоративних правовідносин 12

Луць В.В. Регулювання корпоративних відносин за новим Цивільним і Господарським кодексами України 23

Спасибо-Фатєєва І.В. Загальнотеоретичні засади та практичні аспекти корпоративного управління в світлі реформування законодавства України 28

Харитонов Є.О. Місце корпоративних норм у системі форм (джерел) права 32

Харитонова О.І. Загальнотеоретичні проблеми виникнення корпоративних правовідносин 36

Васильєва В.А. Корпоративне право як об'єкт цивільних правовідносин 40

Зеліско А.В. Межі здійснення корпоративних прав 46

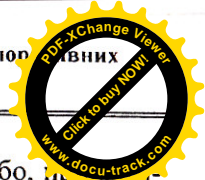
Правова генеза підприємницького договору

Калаур І.Р.,

аспірант кафедри цивільного права і процесу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

Динаміка економічних відносин, зокрема в сфері виробництва і розподілу, та успішне функціонування ринку товарів, робіт і послуг вимагають, щоб правові форми, в які втілюються різні за характером суспільні відносини, були адекватні новому економічному змісту. Основною і найбільш стійкою в часі правовою формою є договір, роль якого докорінно змінилася в умовах ринкової економіки. В ринковому господарстві ця правова конструкція надає професійним учасникам товарообігу право вільно узгоджувати і реалізовувати власні інтереси і цілі та визначати необхідні дії для їх досягнення, що, в свою чергу, обумовлює саморегулювання економічних відносин – найбільш ефективного способу організації господарської діяльності.

Сьогодні залишається дискусійним питання співвідношення цивільно-правового і господарського договорів. Термін “господарський договір” використовується в ст.ст.10, 11 Господарського процесуального кодексу України, але сутність цього терміна в жодному діючому нормативно-правовому акті не розкривається. Його історія починається з кредитної реформи 1930 р. і зумовлена існуванням у радянському господарстві двох форм організації товарного обігу. Протягом деякого часу термін “господарський договір” розглядався в юридичній літературі як синонім поставки. Пізніше він охопив усю сукупність договорів, які опосередковували товарні відносини між соціалістичними організаціями і спрямовувалися на безпосереднє обслуговування їх діяльності. Проте, основна особливість цих договорів полягала в тому, що

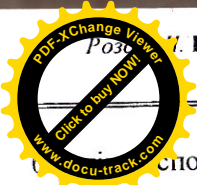

вони укладалися на основі обов’язкового для обох або, щонайменше, одного з контрагентів планового завдання, яке, в свою чергу, визначало не тільки їх зміст, а й долю, оскільки зміна акта планування народного господарства, для виконання якого був укладений договір, мало наслідком автоматичну його зміну чи припинення.

Економічні реформи, перехід від жорстких планових відносин до ринкових змусили не тільки переосмислити роль та значення господарського договору, але й по-новому підійти до визначення та уточнення його основних ознак. Зокрема, сучасна господарсько-правова доктрина та законодавство суттєво розширили перелік суб’єктів господарювання. Відповідно до ст.55 Господарського кодексу в редакції від 29.01.2002 р., суб’єктами господарювання є: господарські організації – підприємства та об’єднання підприємств, а також інші організації, передбачені цим Кодексом, що утворені з метою здійснення господарської діяльності та зареєстровані в установленому порядку як суб’єкти господарювання; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці; філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

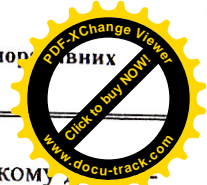
Щодо плановості, то в умовах ринкової економіки вона хоч і втратила своє значення, яке мала до того, але повністю не анульована. Відмова від колишніх форм жорсткого планування за формулою “план є закон” передбачає перехід до двох основних видів планування: індикативного (рекомендованого) планування, яке орієнтує суб’єктів господарювання на досягнення певної мети і вибіркового планування з цільовою спрямованістю на найважливіші галузі економіки.

Прихильники господарського права стоять на позиції поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин су-

сподарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. Саме невід’ємність поєднання двох начал – публічно-правових і приватно-правових є, на їх думку, тією головною підставою, яка служить виділенню господарського права і господарського договору серед інших галузей права і серед договорів [2; с.45]. “У господарському праві, – зазначає В.С. Щербина, – категорія договорів використовується у загальному і спеціальному значенні. Договір, який регулює ст.153 Цивільного кодексу України, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб’єктами господарського права. Але з точки зору статутної діяльності господарського суб’єкта майнові договори різні... Тому законодавець визначає і регулює договори про основну господарську діяльність суб’єктів окремою юридичною категорією – категорією господарського договору”. На основі цього автор приходять до висновку, що категорії договорів і господарський договір співвідносяться як загальне і особливе. Основними ознаками цієї спеціальної правової категорії він називає певну економічну і правову мету, що відмежовує його від інших договорів підприємств, установ та організацій, які не обслуговують виробництво й обіг, і є допоміжними; майновий характер; обмежений суб’єктний склад; державне замовлення як підстава укладання [3; с.148-150].

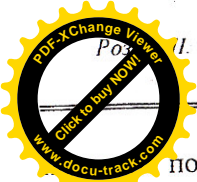
Така думка не розділяється тими ученими, які, акцентуючи увагу на “евристичному науково-класифікаційному” поєднанні в господарському праві публічно-правового і приватно-правового регулювання економічних реалій, заперечують концепцію господарського права як комплексну галузь права. Називаючи “справжнім лихом” положення концепції “єдиного цивільного права”, вони зводять сферу дії Цивільного кодексу до “атомарних” зв’язків у суспільстві, якими є разові, епізодичні побутові угоди, та зауважують, що регулювання господарських відносин із допомогою традиційного інструментарію цивільного права завжди

породжують туликові ситуації [4; ст.17]. Господарському праву відводиться роль специфічного правового способу, який з’єднує публічні інтереси суспільства і приватні інтереси окремих суб’єктів господарювання [5; с.86].

Між тим, спеціалісти в галузі цивільного права наголошують, що господарський договір – це дітище командно-адміністративної системи і жорсткої централізованої економіки, а тому він є “псевдодоговором, який забезпечує беззастережне втручання держави як публічно-правової структури з її владними функціями в економіку”. На їх думку, він не може бути тим напрямком, в якому має визначатися правове регулювання зобов’язальних відносин, оскільки рівність сторін, диспозитивність їх дій, ініціатива нехтуються, зате вступає в дію механізм примусового виконання зобов’язань через використання правового інституту відповідальності [6; с.20]. Вони вбачають застосування у сфері підприємництва і господарювання виключно норм цивільного права.

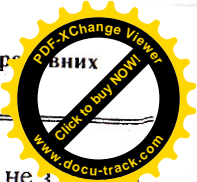
Норми ЦК України, які визначають порядок укладання договорів, права і обов’язки його сторін, відповідальність, яка настає у випадку невиконання чи неналежного виконання договору та інші норми, в принципі, адресовані будь-якому учаснику цивільних правовідносин. Проте, окремі договірні моделі становлять виняток із цього загального правила, оскільки розраховані на суворо визначене коло учасників. Так, у Книзі п’ятій ЦК України передбачено ряд договорів, необхідною умовою яких є участь у них виключно суб’єктів підприємницької діяльності. Для одних типів (видів) договорів обов’язковою є участь підприємців із двох сторін – це договір поставки, факторингу, комерційної концесії, для інших – лише з однієї сторони: договір роздрібної купівлі-продажу, прокату, побутового підряду. Загалом, підприємницький суб’єктний склад є характерною ознакою для всіх публічних договорів, за якими одна сторона – підприємець бере на себе обов’язок здійснювати продаж товарів, виконувати роботу або

послуги кожному, хто до неї звернеться. Аналогічна вимога до правового статусу сторін договору міститься у чинному законодавстві. Відповідно до ст.6 Закону України “Про оренду державного і комунального майна від 15.03.1995 р. [7], фізична особа, яка бажає укласти договір оренди державного майна, до його укладання зобов’язана зареєструватися як суб’єкт підприємницької діяльності. Так само сторонами договору лізингу – лізингодавцем, лізингоодержувачем і продавцем лізингового майна – можуть бути лише суб’єкти підприємницької діяльності (ст.3 Закону України “Про лізинг”) [8].

Для окремих договірних конструкцій, правовий статус особи як підприємця може позначатися на обсязі його повноважень і відповідальності. Наприклад, для підприємців встановлюється більш вигідна презумпція щодо можливості одержання процентів позикодавцем¹. Повіреному, який діє як комерційний представник чи комісіонером, який є підприємцем, може бути надано право відступати від змісту доручення чи вказівок комітента без попереднього запиту про це, але з обов’язком повідомити у розумний строк довірителя (комітента) про допущені відступлення. У договорі про спільну діяльність у формі простого товариства пропонується розмежувати відповідальність учасників за спільними зобов’язаннями залежно від того, пов’язаний чи не пов’язаний цей договір зі здійсненням підприємницької діяльності. Якщо договір простого товариства пов’язаний зі здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, то вони відповідають солідарно за всіма спільними зобов’язаннями незалежно від під-

¹ Договір позики вважається безпроцентним, якщо він укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п’ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і не пов’язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із них.

став їх виникнення. Коли ж такий договір укладається не з здійснення підприємницької діяльності, то кожен з учасників такого товариства відповідає за спільними договірними зобов’язаннями всім своїм майном пропорційно вартості його внеску у спільну справу. Проте, статус суб’єкта підприємницької діяльності не тільки забезпечує реальну можливість бути стороною у відповідних договорах, але може бути і обмеженням щодо права укладати договори з окремими особами. Так, юридична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, не може за договором позички передавати речі у безплатне користування особі, яка є її засновником, учасником, керівником, членом її органу управління або контролю.

Особливість вказаних договорів полягає у тому, що, по-перше, їх сторонами або стороною в обов’язковому порядку є громадяни-підприємці і юридичні особи приватного права, які зареєстровані у встановленому порядку як суб’єкти підприємницької діяльності; по-друге, зміст цих договорів відповідає характеру підприємницької діяльності їх обов’язкових суб’єктів і його виконання, як правило, спрямоване на здійснення ними цієї діяльності.

Нині на сторінках наукової літератури серед цивілістів ведеться жвава дискусія з питання, чи слід виділяти договори з вказаними вище ознаками, назвавши їх підприємницькими, із загального загалу цивільно-правових договорів. Прихильники “єдності” цивільно-правових договорів вважають, що особливості правового регулювання зобов’язань, пов’язаних із здійсненням підприємницької діяльності, в рівній мірі відносяться до будь-якого зобов’язання, яке впливає з будь-якого цивільно-правового договору, і не можуть служити критерієм для виділення особливого “підприємницького” договору купівлі-продажу [9; с.211]. Представники концепції “підприємницького” договору, вказуючи на його специфічні ознаки, відстоюють позицію права

існування цього договору як правової конструкції, яка поєднує як загальні ознаки, властиві будь-якому цивільно-правовому договору, так і ті, що є характерними тільки для цього виду договорів. Одним із перших засновників цієї концепції є В.В. Луць. На його думку, підприємницьким слід вважати договір, сторони якого є фізичні чи юридичні особи – підприємці і за якими передається майно, виконуються роботи або надаються послуги з метою здійснення підприємницької діяльності або інших цілей, не пов'язаних з особистим споживанням. Особливими ознаками цього договору автор називає: по-перше, його суб'єктний склад (суб'єктами цього договору є юридичні і фізичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності); по-друге, зміст підприємницького договору становлять умови, за якими передаються товари, виконуються роботи або надаються послуги з метою здійснення підприємницької діяльності, або для інших цілей, не пов'язаних з особистим (сімейним домашнім) споживанням; по-третє, для деяких видів підприємницьких договорів, зокрема зовнішньоекономічних контрактів або біржових угод, може встановлюватися окремий порядок їх укладання (підписання), обліку та реєстрації; по-четверте, певні особливості можуть характеризувати порядок виконання або умови відповідальності сторін за підприємницькими договорами (наприклад, відповідальність підприємця незалежно від його вики) [10; с.627].

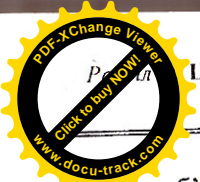
У вітчизняній і російській літературі називаються й інші ознаки підприємницького договору, до яких відносяться: встановлення більш “жорстких” правил до підприємця, які містять не тільки підвищену відповідальність за порушення договірних зобов'язань, але й обмеження у ряді випадків свободи суб'єктів при

укладанні договорів [11; с.414]²; оплатний характер [12; взаємний характер (це обумовлено тим, що безоплатні договори в підприємстві – виняток із загального правила; тільки письмова чи максимально близька до письмової форма договору; відображення підприємницьких договорів у бухгалтерській документації; механізм ціноутворення будується відповідно до ринкової кон'єктури [13; с.347]³. Проте, викликає сумніви думка, що мета підприємницького договору завжди збігається з метою підприємницької діяльності, яка полягає в отриманні прибутку [14; с.54], оскільки метою укладання конкретного підприємницького договору може бути і отримання товару, виконання робіт, надання послуг, які необхідні для здійснення підприємницької діяльності. Вказані ознаки відображають специфіку підприємницьких договорів. Проте із загального загалу можна виокремити ті, які властиві одночасно всім підприємницьким договорам: це підприєм-

²Обмеження свободи договору в сфері підприємницької діяльності, на думку автора, полягає у наступному:

- а) обмеження власної ініціативи при укладанні договорів шляхом інституту укладання договорів в обов'язковому порядку;
- б) обмеження свободи вибору партнера в публічних договорах;
- в) обмеження свободи формування умов в договорах приєднання;
- г) обмеження процедури укладання договору шляхом вимоги укладати окремі договори тільки на торгах.

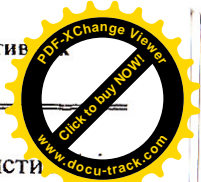
³Автор дає наступне визначення підприємницького договору – це направлена на встановлення, зміну чи припинення прав і обов'язків по відношенню до товару згода, що укладена у письмовій формі і відображена в бухгалтерській документації. З нашого погляду дане визначення не зовсім вдалим, оскільки не зовсім чітко визначає суб'єктний склад цього договору та опосередкування ним підприємницької діяльності. Тим більше не всі підприємницькі договори мають письмову форму та відображаються в бухгалтерських документах.

ницький суб'єктний склад та мета його укладання, що спрямована на забезпечення економічних потреб підприємців у процесі здійснення ними підприємницької діяльності. Всі інші ознаки – факультативні, вони обумовлені законодавством чи волею сторін і вказують на специфічні ознаки тих чи інших підприємницьких договорів. На нашу думку, не можна встановити їх вичерпний перелік, оскільки сьогодні сторони вільні у визначенні умов договору та можуть укладати як договори, які передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать.

Новий ЦК не оперує поняттям підприємницького договору, але як було показано вище, містить правила, які відображають специфіку договорів і зобов'язань, учасниками яких є підприємці. Проте, у всіх подібних випадках мається на увазі не просто юридична особа чи громадянин як суб'єкти підприємницької діяльності, а ті з них, які, укладаючи і виконуючи договори, діють у рамках здійснення ними підприємницької діяльності. Підприємницькі договори чітко визначені змістом норм про окремі типи (види) договорів і мають особливі правила регулювання. Якщо ж у законі або договорі, укладеному сторонами при здійсненні підприємницької діяльності, не має особливих правил, обумовлених такою діяльністю, до відносин сторін застосовуються як загальні положення про договірні зобов'язання, так і норми про окремі види договорів, що містяться в Цивільному кодексі та інших актах цивільного законодавства. На їх формування великий вплив має міжнародна договірна практика, Конвенція ООН "Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів" та принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА.

Отже, мета концепції підприємницького договору полягає у тому, щоб виділити різновид цивільних договорів, які забезпечуватимуть правову регламентацію відносин за участю професійних учасників майнового обороту в процесі здійснення ними під-

приємницької та іншої діяльності, не пов'язаної з особистим (приватним) споживанням. Такого роду відокремлення розглядаються в рамках дії цивільного законодавства і при цьому виключається необхідність створення загального акта про підприємницькі договори.

ПОСИЛАННЯ НА ЛІТЕРАТУРУ:

1. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / Д.В.Боброва, О.В.Дзера, А.С.Довгерт та ін.; За ред. О.В.Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: "Юрінком Інтер", 2000. – 864 с.
2. Знаменский Г.Л. Хозяйственное законодательство Украины. – К., 1996.
3. Господарське право України: Навч. посібник. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: "Юрінком Інтер", 2002. – 392 с.
4. Хозяйственное право: Учебник /В. К.Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В.К. – К.: "Юринком Интер", 2002. – 912 с.
5. Беляневич О.А. До питання про поняття господарського договору // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України: Тези виступів учасників Круглого столу (17 квітня 2001 р.). – К., 2001.
6. Развитие гражданского и трудового законодательства в Украине / Я.М.Шевченко, О.М.Малявко, А.Л.Салако та ін. – Харків: "Консул", 1999. – 272 с.
7. Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №15. – Ст.326.
8. Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №16. – Ст.68.
9. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е, стереотипное. – М.: "Статут", 2001. – 848 с.
10. Луць В.В. Контракты у підприємницькій діяльності: Навч. посібник. – 2-е вид., стер. – К.: "Юрінком Інтер", 2001. – 560 с.
11. Предпринимательское (хозяйственное) право: Учебник в 2 т. / Под ред. О.М.Олейника. – Т.1. – М., 1999. – 727 с.
12. Коммерческое право. Учебник / Под ред. В.Ф. Попондопуло и В.Ф. Яковлевой. – СПб., 1997.